

УДК 378.6:373.31

Галина Подановська

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЧИТАЦЬКОЇ САМОСТІЙНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Вирішення першочергового завдання сучасної школи – створення умов розвитку і самореалізації кожної особистості – потребує використання нових резервів її початкової ланки. Особливо актуальною стала проблема розвитку читацької самостійності молодших школярів, оскільки саме сформованість навичок самостійної роботи з книжкою є однією з передумов інтелектуального і духовного розвитку.

Читацька самостійність – це інтегрована якість, яка характеризується наявністю у читача мотивів, що спонукають його звертатися до книжок, і сумою знань, що дозволяють йому реалізувати ці мотиви з найменшою затратою часу та зусиль у зв'язку з громадською й особистою потребою. Це усвідомлений вибір книги, застосування вмінь і навичок із читання, якими володіє учень на момент діяльності з книгою.

Зовнішнім показником і проявом мінімального рівня сформованості у читача будь-якого віку основ читацької самостійності є знання широкого кола доступних книг і як наслідок – інтерес до книг, здатність вибирати їх для себе відповідно до власних можливостей, прочитувати їх із максимально можливим освітньо-виховним ефектом [7; 8]. Проте, опираючись на результати констатуючого експерименту дисертаційного дослідження Г. Підлужної, можна зробити висновок, що рівень розвитку читацької самостійності молодших школярів не відповідає вимогам сьогодення [5]. Як вказує дослідниця, основними показниками цього є: відсутність у більшості школярів інтересу до читання як до одного із засобів пізнання навколишнього світу, самовдосконалення й естетичної насолоди; недостатній рівень знань, умінь і навичок, які дають учням можливість із найменшою затратою сил та часу читати книжки за усвідомленим вибором.

Серед причин виявлених недоліків найважливішою, на наш погляд, є така: відсутність системного підходу до організації та проведення уроків класного і позакласного читання й недотримання на цих уроках психолого-педагогічних і методичних умов, що враховують вимоги сьогодення [3, с. 56].

Тому першочерговим завданням майбутніх учителів початкової школи є забезпечення педагогічного керівництва самостійним читанням учнів, створення на уроках класного і позакласного читання відповідних психолого-

педагогічних і методичних умов та формування у молодших школярів основ читацької самостійності: а) орієнтуватись у книжковому світі, вибирати для читання художні твори відповідно до своїх літературних уподобань, інтересів; б) повноцінно сприймати твір; правильно, швидко, виразно, свідомо його читати; в) осмислювати і відтворювати зміст прочитаних творів, висловлювати своє ставлення до прочитаного, тобто формувати здатність самостійно засвоювати з прочитаного найкраще і найцінніше [1, с. 175].

Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури показує, що предметом дослідження вже були такі питання: роль художніх творів у розвитку особистості (Ц. Балгалон, Ф. Бугайко, М. Нечкіна, М. Рибникова, В. Сухомлинський); психофізіологічні особливості сприймання мистецьких явищ (Л. Виготський, Н. Лейтес, О. Леонтьєв, Н. Молдавська, О. Никифорова); виховання культури читання (С. Поварнін, О. Примаковський, М. Рубакін, Н. Чепелева). Проблеми становлення методики формування самостійної читацької діяльності в учнів знайшли відображення у наукових працях М. Бунакова, Є. Виноградової, В. Водовозова, Н. Волошиної, С. Гантя, Н. Дружиніної, Н. Дьяконової, Н. Єрастової, Н. Житомирської, Б. Шереметьєвського та ін.

Питання роботи з книгою учнів вивчали також вітчизняні вчені В. Мартиненко, М. Наумчук, Т. Олійник, Г. Підлужна, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін. У роботах цих авторів визначаються першооснови літературної освіти в початковій школі, обґрунтовуються основні вимоги до позакласного читання, розглядаються шляхи вдосконалення уроків класного і позакласного читання у їх взаємозв'язку. Певний науковий інтерес становлять праці російських учених (Є. Гончарової, О. Джежелей, Н. Светловської та ін.), де розглядаються особливості виховання школярів-читачів.

Незважаючи на актуальність означеної проблеми, такий важливий аспект методики позакласного читання, як розвиток читацької самостійності молодших школярів, зокрема питання створення майбутніми вчителями початкових класів відповідних психолого-педагогічних і методичних умов формування основ читацької самостійності молодших школярів на уроках класного та позакласного читання, ще не знайшов свого необхідного висвітлення в методичних розробках.

Мета статті – здійснити аналіз психолого-педагогічних і методичних умов формування основ читацької самостійності молодших школярів, зокрема внести корективи і доповнення у зміст і структуру уроків класного та позакласного читання в початкових класах.

Слід звернути увагу майбутніх учителів на те, що для того, щоб підвищити рівень розвитку читацької самостійності учнів, передусім, необхідно оптимі-

зувати навчально-виховний процес. А це вимагає усвідомленого вибору такого варіанта навчання, який за даних умов забезпечував би максимально можливу ефективність розв'язання проблеми при раціональних затратах часу і зусиль учителів та учнів. Враховуючи сучасні вимоги, варто виділити психолого-педагогічні та методичні умови, серед яких найважливішими є такі: системний підхід до організації й проведення уроків класного та позакласного читання, який проявляється в тому, що уроки є цілісною сукупністю, взаємозв'язком елементів, при цьому кожен із них реалізує специфічну мету (розвиток читацької самостійності учнів) й одночасно загальні цілі навчально-виховного процесу; добір спеціальних вправ, введення школярів у навчальні ситуації та види діяльності з книгою, спрямовані на розвиток читацької самостійності та реалізацію особистісно орієнтованого підходу до учнів; запровадження елементів педагогіки співробітництва на уроках класного та позакласного читання шляхом організації спільної діяльності вчителя й учнів; емоційна насиченість занять, застосування ігрових форм навчання; активізація пізнавальної діяльності, створення проблемних ситуацій на уроках; реалізація внутрішньопредметних зв'язків на уроках класного і позакласного читання; зразок позитивного ставлення вчителя до книги, до читання; удосконалення системи оцінювання на уроках класного та позакласного читання [3, с. 57].

Слід наголосити сучасним студентам, а в майбутньому – учителям початкових класів, що освітні, розвивальні та виховні можливості уроків класного та позакласного читання не можуть бути повністю реалізовані без створення необхідних організаційних умов, серед яких особливо велике значення має матеріальне забезпечення занять (наявність книг, таблиць, спеціальних підставок для виставки книг тощо). Як свідчить практика, підвищенню ефективності уроків читання значною мірою сприяє творче використання вдумливо оформленого “Куточка читача”. Основна норма для учнів – відчувати себе в “Куточку читача” господарем, знати, де які книги знаходяться, що можна робити і чого не можна.

Можна: 1) підходити до книг у “Куточку читача”, якщо хочеться, в будь-який вільний від уроків час; 2) брати в руки будь-яку книгу, яка цікава, розглядати її, читати, перегортати, але потім ставити на місце; 3) приносити в клас і виставляти в “Куточку читача” у визначеному місці будь-яку книгу, принесену з дому; 4) виставляти і вивішувати в “Куточку читача” на вільному місці будь-який виріб або малюнок у зв'язку з прочитаним; 5) брати свою книгу (малюнок, виріб) додому, коли кожен із учнів вважає за потрібне.

Не можна: 1) брати додому без дозволу чужу книгу (виріб, малюнок); 2) шуміти, штовхатися, виривати з рук товаришів книги і т. ін.,

тобто заважати іншим дітям – таким же повноправним господарям Кутка; 3) брати книги брудними руками.

Крім того, майбутній учитель початкових класів має бути зацікавлений у тому, щоб у класі додатково створити бібліотечку і каталог до неї, якими діти могли б користуватися не лише в позаурочний час, а й на самих заняттях із позакласного і класного читання, під час проведення сюжетно-рольових ігор. Такий підхід до оформлення і використання “Куточка читача” допомагає вихованню читацьких інтересів школярів і, що особливо важливо, розвитку навичок читацької самостійності [6, с. 201-204].

Дотримання цих умов навчання школярів-читачів потребує, як наслідок, особливої уваги вчителів до окремих важливих аспектів у структурі та змісті уроків класного та позакласного читання в 3-4 класах.

1. До кожного уроку класного і позакласного читання необхідно підготувати виставку книжок за темою заняття (на виставці подаються книги як прочитані учнями, так і запропоновані вчителем). Ця виставка на початку уроку колективно розглядається за чітко визначеним планом, який відповідає темі та меті уроку (наприклад, дітям пропонується встановити, чи всі книжки відповідають темі заняття; чи не виставлена одна й та ж книжка двічі; якщо книжки збігаються за назвою, то яка між ними різниця; книжки яких авторів виставлені; пропонується визначити жанри виставлених творів тощо). Систематична робота в цьому напрямі має на меті сформувати таку важливу читацьку навичку, як орієнтація у книжковому світі.

2. На кожному уроці класного і позакласного читання передбачаються спеціальні вправи і завдання та побудова такої їх системи, яка була б спроможною забезпечити поступове зростання потреби школярів у спілкуванні з книжкою і вироблення навичок самостійної роботи з нею. При цьому майбутнім учителям початкових класів слід враховувати, що дії школярів повинні бути різноманітними: простими і складними, практичними і розумовими, репродуктивними і творчими. Діяльність учнів має поступово ускладнюватися: необхідно змінювати її зміст, цілі та завдання, підвищувати вимогливість до швидкості та якості виконуваних дій, самостійності й варіативності рішень, їх обґрунтованості [4, с. 22].

3. У зручний, із методичної точки зору, час вчитель ознайомлює учнів із новими книгами для дітей, які видані недавно й тому до списків рекомендованої літератури ще не внесені, хоч заслуговують на увагу. Таким чином, здійснюватиметься постійне розширення кола читацьких інтересів учнів та зв'язок із сучасністю.

4. На основі врахування пізнавальної спрямованості школярів, яка формується під час зустрічі з книгою, та з метою активізації читаць-

ких інтересів у структуру уроку вводяться цікаві запитання-завдання та літературні ігри.

5. Обов'язковим структурним елементом уроків позакласного читання є здійснення внутрішньопредметних зв'язків з уроками класного читання і навпаки. Це вирішується шляхом створення умов для перенесення прийомів самостійної читацької діяльності з одних уроків на інші, інтеграції навчальних матеріалів та формування позитивного ставлення до книги на обох видах уроків. При цьому ми керуємося також результатами наукових досліджень М. Наумчук, які довели, що формування читацької самостійності буде ефективним за чіткої та усвідомленої взаємодії класного і позакласного читання за трьома типами взаємозв'язків: змістового, процесуального й мотиваційного. Змістовий тип взаємозв'язку між класним і позакласним читанням повинен включати інтеграцію навчальних матеріалів за тематичною, жанровою, авторською характеристиками [2]. Процесуальний тип взаємозв'язку передбачає засвоєння на обох видах уроків знань, вироблення вмінь і навичок, що складають компоненти читацької самостійності. Мотиваційний тип включає формування ставлень учнів до книжки та її змісту.

6. У структурі основного типу уроків класного і позакласного читання передбачається роздум, бесіда, бесіда-дискусія. Суть цього виду занять така: кожного разу, починаючи з дітьми розмову про прочитаний твір, необхідно звернути їхню увагу на те, що стосовно одного й того ж вчинку, випадку й факту різними людьми можуть висловлюватися далеко неоднакові, а іноді й протилежні думки. Слід переконувати дітей у тому, що думка ще не є істиною, що навчитися відшукувати, відстоювати істину не менш цікаво й важливо, ніж читати. З метою інтенсифікації бесід-дискусій доцільно урізноманітнювати їх, вводити елементи інсценування, словесне малювання тощо, враховуючи при цьому особливості жанру.

7. Оскільки на уроках класного та позакласного читання учні ознайомлюються з цілою низкою понять, пов'язаних із процесом формування читацьких навичок (наприклад, картотека, картка, каталог і тощо), систематичною під час їх проведення має бути словникова робота.

Як зразок пропонуємо таку орієнтовну структуру основного типу уроку позакласного читання в 3-4 класах:

- I. Повідомлення теми та мети уроку (1-2 хв.).
- II. Актуалізація читацького досвіду школярів (8-10 хв.):
  1. Робота з виставкою книжок за темою заняття.
  2. Розгляд і короткий аналіз дитячих ілюстрацій до прочитаних творів.
  3. Прослуховування письмових відгуків про самостійно прочитані книги.

III. Активізація читацького досвіду учнів (15-20 хв.):

1. Бесіда на основі прочитаних творів (із включенням запитань і завдань, спрямованих на розвиток ціннісних орієнтацій учнів і формування вмінь висловлювати власне ставлення до прочитаного; робота над художніми засобами твору).

2. Літературні вікторини, ігри, конкурси.

3. Підсумок самостійної роботи учнів (оцінювання рівня підготовки учнів до уроку та їх активності під час обговорення прочитаного).

IV. Розширення читацького кругозору школярів (5-8 хв.):

1. Розповідь учителя про нові книжки та їх авторів.

2. Розгляд цих книжок, ознайомлення із зовнішніми та внутрішніми ознаками.

V. Підсумкова бесіда (2-3 хв.).

VI. Завдання додому (2-3 хв.):

1. Повідомлення теми наступного уроку позакласного читання.

2. Ознайомлення зі списком рекомендованої літератури за темою наступного заняття (пропонується кілька творів на вибір; даються поради, де їх можна знайти).

3. Уточнення завдань (коротко розповісти про прочитане, висловити своє ставлення до вчинків персонажів тощо)

4. Пропозиції щодо виконання додаткових завдань за бажаннями учнів (проілюструвати прочитане, написати відгук, підготувати розповідь про письменника тощо).

Примітки: 1. Час проведення вікторин, конкурсів, ігор у структурі уроку може бути змінений (наприклад, вони можуть проводитись у кінці IV етапу). 2. Позначкою * виділено перевірку завдань, що виконуються учнями вдома за бажанням. 3. На кожному уроці необхідно передбачити час для проведення фізкультхвилинок: однієї тривалості (2-3 хв.) та кількох короткочасних [4, с. 57-58].

Отже, лише у школі з першого дня перебування дитини в ній навчання читати має бути спрямоване на формування типу правильної читацької діяльності та самостійності. Сформувати їх можна за умови, якщо на уроках класного і позакласного читання вчитель буде дотримуватись усіх описаних вище психолого-педагогічних та організаційних умов формування основ читацької самостійності, коли інтелектуальне життя молодшого школяра проходить серед книг.

1. Коваль Г. П. Методика читання : навчальний посібник / Г. П. Коваль, Л. І. Іванова, Т. Б. Суржук. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2010. — 280 с.

2. *Наумчук М. М.* Взаимосвязь классного и внеклассного чтения как средство формирования читательской самостоятельности младших школьников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / *Мария Михайловна Наумчук*. — К., 1987. — 18 с.
3. *Підлужна Г. В.* Позакласне читання молодших школярів: проблеми, пошуки, знахідки / *Г. В. Підлужна* // *Рідна школа*. — 2001. — № 2. — С. 22—23.
4. *Підлужна Г. В.* Позакласне читання молодших школярів: реалії та перспективи / *Г. В. Підлужна* // *Початкова школа*. — 2004. — № 6. — С. 56—59.
5. *Підлужна Г. В.* Розвиток читацької самостійності молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / *Галина Володимирівна Підлужна*. — К., 1999. — 20 с.
6. *Светловская Н. Н.* Обучение детей чтению / *Н. Н. Светловская*. — М. : Академия, 2001. — 280 с.
7. *Светловская Н. Н.* Самостоятельное чтение младших школьников: теоретико-экспериментальное исследование [Текст] / *Н. Н. Светловская*. — М. : Педагогика, 1980. — 160 с.
8. *Ткачук Г. П.* Дитяча книжка і проблеми становлення читацької самостійності у молодших школярів / *Г. П. Ткачук* // *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна. 3-41-Випуск XIII*. — Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2007. — С. 66—70.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2012

Г. Подановская

Психолого-педагогические и методические условия формирования основ читательской самостоятельности младших школьников

В статье проведен анализ психолого-педагогических и методических условий формирования основ читательской самостоятельности младших школьников. В частности, внесены коррективы и дополнения в содержание и структуру уроков классного и внеклассного чтения в начальных классах.

Ключевые слова: психолого-педагогические условия, методические условия, читательская самостоятельность, учитель начальных классов, младшие школьники.

Н. Podanovska

Psychological, Pedagogical and Methodical Conditions of the Formation of Junior Pupils' Reading Independence Foundations

The article gives the analysis of psychological, pedagogical and methodical conditions of the formation of junior pupils' reading independence. It also introduces corrective amendments and additions into the contents and structure of school and out-of-school reading lessons in a primary school.

Key words: psychological and pedagogical conditions, methodical conditions, reading independence, primary school teacher, junior pupils.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Л. О. Хомич